

MECHANIZMY INTOLERANCIE A JEJ PREKONÁVANIA

PARADIGMY INTOLERANCIE

(voľne podľa SIEMASZKO, A. 1993.
Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych.
Warszawa: PWN.)

K problematike deviácie sociológia pristupuje, podľa Siemaszko, alebo v rámci etiologickej paradigmy alebo paradigmy reaktívnej.

Pre etiologickú paradigmu je centrálnym problémom otázka príčin deviantného správania sa. Základná otázka znie: Prečo ľudia porušujú platné spoločenské normy? Prečo oni TO (že porušujú normy) robia? Predstavitelia paradigmy spravidla nespochybňujú existujúci normatívny poriadok a nepýtajú sa, ako vznikajú spoločenské normy a ako sú exekvované.. Existujúci normatívny poriadok sa považuje za východisko úvah o príčinách odlišného správania sa „tých iných“. Táto paradigma sa uplatnila najmä pri skúmaní a vysvetľovaní kriminálneho a iného patologického správania sa, čiže tam, kde v spoločnosti je všeobecný konsenzus ohľadne sociálnych noriem a tieto sa opierajú o tradíciu posvätené zásady spolunažívania a vzťahov medzi ľuďmi. Vo vyťahu k odlišnému správaniu sa etnických, národnostných a iných menšín sa táto paradigma uplatňuje obtiažne.

V koncepciách, ktoré vznikli na pôde reaktívnej paradigmy je centrálnym problémom otázka príčin označovania daného správania za deviantné. Táto paradigma býva nazývaná zväčša teóriou *labellingu*, perspektívou stigmatizácie, teóriou etiketovania a pod. Základná otázka znie: Ako vznikajú spoločenské normy, podľa ktorých sú oni označovaní za deviantov? Aké sú reakcie spoločnosti na správanie sa tých, ktorých správanie sa nie je v súlade s normatívnymi očakávaniami? Aké konsekvencie tieto reakcie vyvolávajú? Predstiteľov tejto paradigmy zvlášť zaujíma proces, výsledkom ktorého je uznanie konkrétnych osôb za deviantov, ako aj dôsledky, ktoré z tohoto faktu vyplývajú pre ďalšie vzťahy „označenej“ skupiny s jej okolím. Táto paradigma umožňuje ďaleko širšie použitie ako iba na kriminálne či patologické správanie sa. Tento smer myslenia dnes už stratil niečo zo svojej pôvodnej popularity v predchádzajúcich rokoch. Dnes sa do popredia dostávajú neokonzervatívne prúdy a s nimi opätovná renesancia smeru sociálnej kontroly, ktorý je jedným zo smerov etiologickej paradigmy.

Hlavný rozdiel medzi etiologickou a reaktívnou paradigmou je najmä v rozdielnom prístupe k spoločenským normám. Teórie etiologickej paradigmy chápu tieto normy absolútne, t.j. ako dané, nespochybniteľné a problémom je, kto a prečo ich narúša. Teórie reaktívnej paradigmy chápu spoločenské normy relatívne a v kontexte. Nekladú dôraz na to, prečo niekto narúša normy, zaujíma ich skôr, prečo je uznaný, označený za takého, ktorý narúša normy.

Rozdielne tiež chápu sociálnu kontrolu. V etiologickej paradigme je sociálna kontrola tým faktorom, ktorý znemožňuje či sťažuje nonkonformné správanie. V paradigme reaktívnej sociálna kontrola vyvoláva deviáciu, a to v dvoch smeroch: mechanizmy sociálnej kontroly určujú ktoré správanie sa neaprobuje, vďaka mechanizmom sociálnej kontroly je určitá konkrétna osoba uznaná za devianta.

Stručne by sa dalo tiež povedať, že podľa etiologickej paradigmy je deviantom ten človek, ktorý porušuje v spoločnosti platné sociálne normy. Podľa reaktívnej paradigmy je deviantom človek, ktorého spoločnosť označila v určitom ohľade za „iného“.

REAKTÍVNA PARADIGMA

(ide o toleranciu v symbolickej sfére života spoločnosti)

Jeden z tvorcov reaktívnej paradigmy, Howard S. Becker (*Outsiders* a kolektívna práca pod jeho vedením *The Other Side. Perspectives on Deviance*, New York, The Free Press 1964, podľa Siemaszko, 1993), tvrdí, že deviáciu vytvárajú spoločenské skupiny a deviantným správaním je správanie, ktoré ľudia za také považujú. Toto stanovisko rozvinul Kai T. Erikson (*Notes on the Sociology of Deviance*, „Social Problems“ 1962, diel 9, s. 307-314 a *Wayward Puritans: A Study in the Sociology of Deviance*, New York, Wiley and Sons 1966, podľa Siemaszko, 1993), ktorý za kľúčový prvok analýzy deviácie považuje spoločenské publikum (*widownia społeczna*). Kritici považujú tento smer za primitívne sociologicky deterministický.

TYPY DEVIÁCIÍ A OZNAČENÍ

V rámci reaktívnej paradigmy, ako aj smerov ktoré v nejakom zmysle inšpirovala (či už pozitívne alebo negatívne) môžeme hovoriť o typoch spoločenských označení a deviácií.

Deviácie môžeme deliť na:

- prisúdené a dosiahnuté,
- pozitívne a negatívne.

Označenia môžeme deliť na:

- konformné a nonkonformné,
- udelené spoločnosťou a samooznačenia.

Predtým je však potrebné povedať niečo o Ervingovi Goffmanovi, pretože jeho analýza stigmatov a osôb, skupín, ktoré sú nimi zaťažené, bola využitá pri vytváraní týchto typov. (E. Goffman: *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth, Pelican Books 1973, 1. vydanie v r. 1963, podľa Siemaszko, 1993)

E. Goffmana zaujímalo predovšetkým to, čo sa deje, keď sa stretnú normálna osoba a osoba v nejakom ohľade „iná“, netypická, postihnutá. Goffmana zaujímalo „divadlo každodenného života“, zaujímala ho samotná interakcia, nie sekvencia udalostí ktorá sa nevyhnutne končí tým, že človek je označený za devianta, je mu prisúdená roľ devianta.

Goffman zaviedol do sociológie pojem „stigma“ (spočiatku sa zločinci fyzicky označovali vypaľovaním znaku na kožu, uťatím ruky a pod. Neskôr toto označovanie získalo skôr symbolický charakter). Stigma podľa Goffmana vyvoláva výnimočne veľkú priepasť medzi očakávanou spoločenskou identitou jedinca a jeho identitou skutočnou.

Goffman rozlišoval tri druhy stigmatov:

1. Rôzne fyzické defekty (*zdiskreditované - discredited*). Vyvolávajú v nás obyčajne nechť, sú okamžite rozpoznateľné, resp. jedinec predpokladá, že ľudia o nich vedia. Hlavným problémom v interakcii je, pre oboch partnerov interakcie, vysporiadať sa s touto neobvyklou a pre obe strany zaťažujúcou situáciou. Problémom je vysporiadať sa s napätím, ktoré vyvolávajú spoločenské kontakty.

2. Vady charakteru (*diskreditujúce - discreditable*). Jednotlivec predpokladá, že ľudia o nich nevedia (napr. homosexuálne tendencie, analfabetizmus, impotencia, slabá vôľa, agresivnosť, politický radikalizmus a pod). Takáto osoba stojí pred vážnym problémom: ako utajiť informácie, resp. manipulovať nimi, kontrolovať ich. Goffman píše: „Ukázať či neukázať, povedať či nepovedať, zatajiť alebo nezatajiť, klamať či neklamať, ale v každom prípade: komu, ako, kedy a kde?“
3. Rodová stigma. Máme túto stigmú a môžeme byť pritom úplne nevinní, to znamená nerobíme nič zlého (nemáme žiaden diskreditujúci nás znak) a nie sme zdiskreditovaní žiadnym fyzickým znakom. Iba náš blízky urobil niečo hrozné, alebo sa vyznačuje negatívne hodnotenými znakmi. Napr. dcéra alkoholika môže pociťovať rodovú stigmú, aj keď sama alkohol nepije, celá rodina chorého na AIDS môže pociťovať hanbu a poníženie a pod.

Stigmy fyzická a rodová sa týkajú sféry jestvovania, skrátka sú. Stigma charakteru je spojená so správaním sa jedinca. (Ide o to, ktorá stigma sa nachádza v pásme tolerancie a ktorá nie. Zdá sa, že v normálnej spoločnosti by sa v tomto pásme mali nachádzať stigmy fyzická a rodová.)

Podľa Goffmana môžeme byť odsudzovaní, odmietaní či považovaní za človeka druhej kategórie napriek tomu, že sme neurobili nič zlého, iba máme určité znaky, ktoré v danej kultúre nie sú aprobované. Hovorí tiež, že sú ľudia a skupiny - napr. ortodoxní Židia, ktorí napriek tomu, že majú stigmú, vôbec sa nepovažujú za iných či horších. Deje sa tak z rôznych dôvodov - osoba má silné *ego*, iný hodnotový systém vedome sa vzdávajú účasti v živote spoločnosti. Takíto ľudia môžu byť úplne necitliví na pripisované im stigmy a na to, že sú „iní“, môžu byť aj hrdí.

Deviácia dosiahnutá a prisúdená.

Milton Mankoff (*Societal Reaction and Career Deviance: A Critical Analysis*, „The Sociological Quarterly“ 1971, diel 12, s. 204-218, podľa Siemaszko, 1993) rozvinul Goffmanovu myšlienku, že stigma môže vyplývať nielen zo správania, ale aj z faktu, že sme akí sme, že daný znak jednoducho máme a tento je mimo oblasť tolerancie skupiny či nášho spoločenského prostredia. Mankoff rozlišuje deviáciu dosiahnutú (deviácia je výsledok správania sa či činnosti, ktorej cieľom je narušenie normy) od deviácie prisúdenej spoločnosťou.

V prípade deviácie prisúdenej sa status devianta získava nezávisle od činnosti či zámeru (hluchonemí, koktaví a pod.) - je teda nezávislý od osoby, ktorej znak prekračuje hranice normality. Je plne závislý od reakcií spoločenského publika, prostredia. Spoločenská reakcia je nevyhnutnou podmienkou existencie tohoto druhu deviácie. Na to, že deviant so statusom prisúdeným sa skutočne nachádza mimo priestor tolerancie skupiny usudzujeme podľa reakcií tejto skupiny.

Inak je to pri deviácii dosiahnutej. Tu o statuse devianta rozhoduje fakt činnosti s úmyslom narušiť normu a reakcia spoločenského prostredia nie je nutnou podmienkou. Mnoho foriem deviácie sa môže rozvíjať úplne nezávisle od reakcií spoločenského prostredia devianta - defraudant, konzumcia narkotík a pod.

Zdalo by sa, že obidva typy deviácie sú od seba ľahko odlišiteľné. Nie je tomu tak. Napr. homosexualizmus je správanie sa, alebo stav, bytie? Ak prijmeme, že homosexualizmus je stavom, a že homosexuáli nemajú teda úmysel narúšať spoločenské normy, iba ich inklinácie sú silnejšie ako kultúrne tabu, potom homosexualizmus musíme uznať za deviáciu prisúdenú.

Zdá sa, že tolerancia je aktuálna pri deviácii prisúdenej.

Sebaoznačenie a označenie dané spoločnosťou, označenia konformné a nonkonformné.

(Sú východiskom pre získavanie a udržiavanie identity.)

Faktom sebaoznačovania sa ako jedna z prvých zaoberala Judith Lorber. Upozornila na to, že predstavitelia reaktívneho smeru nevenujú pozornosť deviačným etiketám, ktoré „pripínajú“ ľudia sami sebe nezávisle od toho, či ich spoločenské publikum má alebo nie informácie o ich činnosti. Sebaoznačovanie sa nazýva tiež, nie práve najšťastnejšie, ako označovanie symbolické.

Aby došlo k sebaoznačeniu, musia byť splnené tri podmienky: človek si uvedomuje existenciu noriem, uvedomuje si, že sa správa spôsobom neaprobovaným a uvedomuje si, že takí ľudia sú nízko hodnotení.

Sebaoznačovanie sa zväčša vzťahuje na deviáciu dosiahnutú. Môže sa ale týkať aj pripísanej - napr. byť impotentom (o čom predsa všetci nemusia vedieť) môže vyvolať pocit nízkej hodnoty, vyvolať komplexy, zmeniť obraz vlastnej osoby vo vlastných očiach a pod.

V uvedených prípadoch ide o sebaoznačovanie konformné (keď ľudia o mne hovoria, že som blázon, tak asi som blázon). Poznáme ale aj sebaoznačovanie nonkonformné. Nonkonformisti - vedome spochybňujúci existujúci poriadok - pre sebaoznačujúceho sa devianta-nonkonformistu je nedostatok negatívnej reakcie spoločenského prostredia katastrofou. Nonkonformizmus existuje iba v takej miere, v akej je za taký považovaný. Ide zväčša o mládežnícke podkultúry. *Odpoveďou na sebaoznačovanie nonkonformné je obyčajne netolerancia.*

MECHANIZMY OZNAČOVANIA (STIGMATIZÁCIE)

Prostredníctvom stereotypizácie, ceremónie degradácie statusu a retrospektívnej interpretácie sa spoločenské prostredie snaží prinútiť jednotlivca, aby prevzal svoju novú roľu, roľu devianta. Deviant však má k dispozícii mechanizmy, ktorými môže uniknúť označeniu za devianta, alebo aspoň zmenšiť rozsah či význam deviačného označenia (odsúhlasovanie skutočnosti), alebo môže - napriek tomu, že je označený - prinavrátiť predchádzajúci charakter svojich vzťahov s okolím.

Stereotypizácia

Stereotypizácia a typizácia sú prirodzeným správaním človeka. Sú spôsobom na usporiadavanie skutočnosti. Máme stereotypný obraz čašníka, spoločenskej vrstvy, národa, náboženských skupín a pod. Stereotypy uľahčujú interakciu v situáciách, keď nevieme, čo možno očakávať po neznámom partnerovi. Zaradenie ho do známej stereotypnej kategórie uľahčuje kontakt. Nevíme síce, čo môžeme očakávať od neho ako od konkrétnej osoby, ale vieme, čo môžeme od neho očakávať ako od predstaviteľa určitej skupiny. Korene stereotypov tkvia v neznalosti. Čím väčšia je naša neznalosť konkrétnych ľudí alebo čím väčší je spoločenský dištans medzi nami a danou kategóriou osôb, tým väčšia je pravdepodobnosť, že náš obraz tejto kategórie bude stereotypný.

Veľmi silne stereotypizované bývajú práve obrazy deviantov. Jedným z dôsledkov deviačných stereotypov je to, že od deviantov očakávame správanie súhlasné s našim, často mylným stereotypom. Naše očakávania môžu potom vyvolať u devianta správanie skutočne súhlasné s našim stereotypným očakávaním

Podľa Erdwina H. Pfuha (*The Deviance Process, s. 174-175, podľa Siemaszko, 1993*) deviantné stereotypy majú tieto dôsledky:

Stereotypy sa považujú za skutočnosť.

Od devianta očakávame „zlé správanie sa“ a nejednoznačné situácie máme tendenciu interpretovať skôr negatívne.

Spoločenské publikum (prostredie) odmieta osoby zodpovedajúce deviačnému stereotypu (ostracizmus prostredia). Ak by náhodou išlo o prípad, ktorý znamená popretie stereotypu, spoločenské prostredie má tendenciu skôr preklasifikovať ten konkrétny prípad, ako meniť stereotyp.

Stereotypy sú základom pre selekciu tých, ktorí majú byť formálne označení (stigmatizovaní) deviačnou stigmu (koho zadržia policajti v zhluku osôb ako podozrivého - slušne vyzerajúceho „bieleho“, alebo otrhaného Róma?).

Stereotypy zohrávajú veľkú úlohu aj v činnosti inštitúcií, ktorých úlohou je rehabilitácia deviantov. Tieto majú obyčajne svoj vlastný obraz o deviantoch, ktorí sa hodia na rehabilitáciu a ktorí sú „nenapraviteľní“.

Ceremonie degradácie statusu

Tvorcom tohto pojmu je Harold Garfinkel (Garfinkel, H.: *Conditions of Successful Degradation Ceremonies. The American Journal of Sociology*. 1956, diel 61, s. 420-424, podľa Siemaszko, 1993). Hovorí o nej „...verejná identita jednotlivca sa mení na niečo, čo sa v špecifickej konfigurácii spoločenských typov považuje za horšie“.

Garfinkel rozoberal ceremóniu degradácie statusu v kontexte morálneho pobúrenia, aké vyvoláva dané správanie. Morálne pobúrenie nachádza svoj výraz v tak zvanom verejnom obvinení, počas ktorého sa „žalobca“ snaží dokázať, že „vinník“ je predstaviteľom iného a horšieho typu ľudí. Garfinkel zdôrazňoval, že „úradne“ sa ceremóniou degradácie statusu zaoberajú funkcionári rezortu spravodlivosti. Jeho analýza podmienok efektívnosti ceremónie sa ale neobmedzuje iba na činnosť inštitúcií formálnej spoločenskej kontroly. Každý reprezentant či člen daného spoločenstva môže zohrávať rolu „verejného žalobcu“. Preto také termíny ako „žalobca“, „vinník“, „svedok“, „čín“ sa nemusia vzťahovať iba na súdne konanie.

Ceremónia degradácie statusu (napr. súdenie zločincov) je podobná ako iné ceremónie meniace status človeka (napr. svadobná ceremónia, vojenská prisaha, ...). Pri ceremónii degradácie statusu sa však doterajší status človeka mení na horší.

Dochádza tiež k symbolickej generalizácii konkrétneho správania, ktoré spoločenské prostredie uznalo za vadné, na celú osobnosť „vinníka“. A tak sa napríklad z „jednorázového“ zlodēja stáva človek s osobnosťou zlodēja (hovoríme: Vždy bol nejaký divný, alebo Vždy mal povahu zlodēja a pod.). Funguje to tak, že obraz o človeku tvoríme akoby odznova. K tomu, čo o človeku vieme nepridávame nové poznatky, jeho predchádzajúca identita sa nám začína javiť ako nahodilá a nová, aktuálne vytvorená identita sa javí ako tá pravá, skutočná. Zrazu sa nám zdá, že tým, čím je tá osoba dnes, bola vlastne vždy.

Podľa Garfinkla počas ceremónie degradácie statusu pripisujú sa „novej“ osobe aj „nové“ motivácie. A v optike týchto nových motivácií začíname vnímať predchádzajúce ako aj budúce správanie sa danej osoby.

Cieľom ceremónie degradácie statusu teda je:

Zbaviť človeka jeho doterajšej identity a prisúdiť mu úplne novú, horšiu (zmena identity má totálny charakter).

Prepojiť konkrétne „zlé“ správanie vinníka so širším motivačným pozadím jeho činnosti a konania, ako aj so všetkými ostatnými znakmi jeho charakteru.

Dokázať, že „vinník“ patrí medzi také „typy ľudí“, ktorí by sa mohli dopustiť inkriminovaného činu.

Priebeh ceremónie korešponduje s jej cieľom. Najprv sa ustáli, prečo sa „vinník“ dopustil svojho nekalého činu, potom sa mu pripisujú zodpovedajúce motivácie a následne sa v ich optike hodnotia tiež jeho iné (minulé, súčasné a potencionálne budúce) činy.

Mohli by sme tiež povedať, že ceremoniál degradácie statusu je úspešný vtedy, ak „žalobca“ dokáže, že „vinník“ je predstaviteľom iného a horšieho typu ľudí. Grafinkel menuje osem podmienok, ktoré „žalobca“ musí splniť, aby ceremoniál bol úspešný.

Retrospektívne interpretácie

Pojem *retrospektívnej interpretácie* pripisujú niektorí (J.I. Kitsuse a A.V. Cicourel) Karolovi Mannheimovi.

Ide o súčasť, prípadne pokračovanie ceremónie degradácie statusu. Ak deviant už bol uznaný za devianta, teda za „nového človeka“, reinterpretácii podliehajú aj fakty z jeho „bývalého života“, a to v súlade s novou, deviačnou identitou (napr.: „Vždy bol obtiažnym dieťaťom“). Retrospektívna interpretácia existuje preto, lebo spoločenské publikum, prostredie (*widownia*) devianta sa snaží mať o ňom stále spojitý obraz, udržať pocit súladu medzi novou, deviačnou identitou jedinca a jeho správaním sa v minulosti. Tento súlad sa obyčajne dosahuje tak, že zo života devianta sa vyberajú tie fakty, ktoré súhlasia s jeho novým statusom.

Mechanizmus retrospektívnych interpretácií opísal John I. Kitsuse (*Societal Reaction to Deviant Behavior: Problems of Theory and Method*, in: *The Other Side. Perspectives on Deviance*, Howard S. Becker (red), New York, The Free Press 1964, s. 96) takto: „... proces, počas ktorého sa analyzuje predchádzajúce správanie jednotlivca v svetle nových informácií týkajúcich sa jeho deviácie ...“.

Pôsobenie mechanizmu retrospektívnej interpretácie sa markantne prejavuje napr. v činnosti formálnych inštitúcií sociálnej kontroly. Ak niekto bol úradne uznaný za devianta, treba to potvrdiť faktami z jeho života. K tomu slúžia rozličné kartotéky, evidencie a pod., v ktorých sa škrupulátne zaznamenáva všetko zo života človeka, čo je v súlade s jeho identitou devianta. Erving Goffman konštatoval, že v kartotékach psychiatrických pacientov sa poznamenávajú predovšetkým tie fakty, ktoré potvrdzujú konštatovanú diagnózu, alebo sa k nej hodia (*Moral Career of the Mental Patients*, in: *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, New York, Anchor 1961). Nemusi pritom ísť o vedomú činnosť s cieľom škodiť človeku, ktorý bol označený ako deviant. Mnohé inštitúcie formálnej sociálnej kontroly fungujú totiž tak, že ako hovorí John Lofland, samočinne objasňujú to, čo má byť objasnené (*Deviance and Identity*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall 1969, s. 151).

MECHANIZMY ODSÚHLASOVANIA STIGMATIZÁCIE

Odsúhlasovanie skutočnosti

Mohlo by sa zdať, že vyjednávať o podobe skutočnosti je absurdné. Spoločenská skutočnosť sa však vyznačuje tým, že vzniká v priebehu interakcií medzi ľuďmi, symbolicky ju utvárajú jej účastníci. Povedané slovami F. Znanieckého vyznačuje sa „humanistickým koeficientom“. Jej podoba je preto predmetom neustálych negociácií, včítane toho, či konkrétny človek, skupina, spoločenské správanie či činnosť sú alebo nie sú deviantné.

Odsúhlasovanie skutočnosti je etnometodologickým pojmom. Na pôdu perspektívy spoločenskej reakcie ju preniesol Thomas J. Scheff (*Negotiating Reality: Notes on Power in the Assessment of Responsibility*, „Social Problems“ 1968, diel 16, s. 3 - 17.).

V mechanizme odsúhlasovania skutočnosti všeobecne ide o to, že prijatie alebo odmietnutie etikety devianta a určenie rozsahu a významnosti deviačného správania sa deje počas interakcie potenciálneho devianta a sociálneho publika (prostredia, *widowni*). Nie je to teda nejaký neosobný mechanizmus, deviant nie je obeťou procesu označovania. Nie je bezbranný počas konfrontácie so spoločenstvom, ktoré sa ho značí označiť za devianta.

Jedinec, ktorému hrozí, že bude označený za devianta, má na výber dve cesty. Môže sa snažiť poprieť existenciu deviácie, narušenia normy. Alebo sa môže aspoň pokúsiť „vyjednať“ zmenu „väčšej“ etikety na „menšiu“ (napr. tým, že poukáže na všetky poľahčujúce okolnosti).

Že odsúhlasovanie skutočnosti nie je výmyslom nudiacich sa vedcov môžeme denno denne vidieť napr. keď pozorujeme interakciu policajta a chodca, ktorý prešiel ulicu na červenú, alebo vodiča, ktorý sa previnil proti dopravným predpisom. Chodec evidentne prešiel na červenú, policajt ho evidentne chce potrestať. Či trest bude prísny, mierny alebo žiaden závisí od mnohých vecí - oblečenia chodca, ako zahrá svoje spoločenské postavenie, či dokáže preukázať svoju ľútosť, resp. sa tzv. „vykecať“, od spôsobu odpovedania, častokrát od rasy, pohlavia, veku, používaného dialektu a pod.

Deviant býva, ako si ľahko už teraz domyslíme, rovnocenným partnerom v interakčnom procese označovania, stigmatizácie. V žiadnom prípade nie je (nevinnou) obeťou, vždy má určité možnosti obrany - raz väčšie, inokedy menšie. Mechanizmus odsúhlasovania skutočnosti mu umožňuje znemožniť udelenie etikety devianta, alebo aspoň dosiahnuť jej výmenu za menej diskreditujúcu.

Úspešnosť mechanizmu odsúhlasovania skutočnosti závisí predovšetkým od toho, či ide o deviáciu pripísanú, alebo dosiahnutú. Znaký či správanie označované ako deviácie dosiahnuté sú pre mechanizmus odsúhlasovania skutočnosti vhodnejšie, ako deviácie pripísané, pretože fyzické handicap existujú akosi „objektívnejšie“. Pri pripísaných deviáciách je pre označenú osobu šancou mechanizmus normalizácie.

Normalizácia deviácie

Mechanizmus normalizácie je v súčasnosti zaradený v rámci perspektívy spoločenskej reakcie, stále je však pre ňu určitou výzvou.

Termín *normalizácia* navrhla C. Green Schwartz (*Perspektive on Deviance - Wives' Definitions of their Husbands*, „Psychiatry“ 1957, diel 20, s. 75-91). Používal ho tiež Erving Goffman (viď: *Stigma*, ..., s. 44). Samotný mechanizmus normalizácie opísal Fred Davis (*Deviance Disavowal: The Management of Strained Interaction by Visibly Handicapped*, in: *The Other Side*, s. 136).

Podľa F. Davisa normalizácia deviácie je „... proces, v dôsledku ktorého jedinec ... začína považovať za normálne a morálne akceptovateľné to, čo ho spočiatku poburovalo ako neprirodzené, 'bláznivé', deviačné atď., nezávisle od toho, či ten prvý dojem bol opodstatnený, oprávnený a trefný.“

Mechanizmus normalizácie spočíva v tom, že účastníci interakcie sa postupne „osvojujú“ s faktom deviácie jedného z partnerov a po určitom čase ho spoločenské publikum (*widownia*) prestane vnímať cez prizmu jeho deviačného statusu.

Davis vyčlenil tri fázy procesu normalizácie deviácie.

Prvou fázou je fiktívna akceptácia. V tejto fáze interakcie sa stretávame s hranou akceptáciou devianta, ktorá vyplýva z kurtoázie, ohľaduplnosti a pod. Partneri devianta si v interakcii s ním uvedomujú jeho nedostatok (chýba mu napr. kus nosa), ale správajú sa, akoby táto skutočnosť vôbec neexistovala.

V druhej fáze, tzv. fáza rechodu, nastáva vzájomné preberanie rolí medzi deviantom a okolím. Proces normalizácie deviácie vstupuje do tejto fáze vtedy, keď okolie začína vnímať devianta cez prizmu aj iných jeho znakov, nielen deviačných (všimneme si napr., že homosexuál - náš spolupracovník je inteligentný a vtipný človek). Deviačný status prestáva dominovať a rastie význam tých znakov a správania, ktoré doteraz partneri devianta nevnímali.

V tretej fáze sa znormalizované interakcie inštitucionalizujú. Deviácia sa uznáva za fragment osobnosti devianta, za čosi, čo tento síce má, ale čo neprekáča v normálnych kontaktoch s ním. Neide tu, ako v prvej fáze, o hru, že všetko je akoby v poriadku, že neide o deviáciu. Ide tu o reálnu akceptáciu takejto osoby napriek tomu, že je iná. Deviácia je aprobovaná a zahrnutá do priestoru normálnych interakcií.

Podmienkou úspešnosti procesu normalizácie deviácie je, aby obidve strany dokázali definovať spoločný priestor, to čo im je, resp. bude spoločné. Je to východisko ku pluralite v oblasti kultúry.

V literatúre sa možno stretnúť aj s iným chápaním normalizácie deviácie. Paul Rock (*Deviant Behaviour*, London, Hutchinson 1973, s. 84 a ďalšie) chápal normalizáciu deviácie ako jej faktickú akceptáciu, ktorá vyplýva zo všeobecného narúšania určitej normy alebo z permissívneho vzťahu spoločenského publika (prostredia) k určitému druhu správania (v našich podmienkach napr. mimomanželské vzťahy, úplatky, nadmerné užívanie alkoholu a pod.). Toto chápanie normalizácie deviácie však naráža na jeden problém - je ešte deviáciou to, čo sa nestretáva s negatívnou reakciou?

Literatúra

ETIOLOGICKÁ PARADIGMA

(Ide o toleranciu v rovine organizácie spoločnosti).

Názory obsiahnuté v tejto paradigme majú spoločné to, že za devianta považujú toho, kto narúša v spoločnosti platné normy, ktoré regulujú správanie a spoločenskú činnosť členov spoločnosti. Podľa týchto názorov ľudia narúšajú spoločenské normy vtedy, keď riadne nefungujú mechanizmy, ktoré majú vynucovať konformné správanie. Tieto názory sa zaujímajú o motiváciu tých, ktorí sa nesprávajú konformne a pýtajú sa *prečo devianti narúšajú platné spoločenské normy*. Tu sa však končí zhoda medzi týmito názormi.

Podľa týchto názorov sa teda menšina vyznačuje tým, že činnosť jej členov regulujú normy, ktoré sa odlišujú od noriem, ktoré regulujú činnosť členov dominujúcej spoločnosti.

Ak sa teda v súlade s logikou tejto paradigmy pýtame *Prečo ľudia narúšajú záväzné sociálne normy*, tak sa ponúkajú dve skupiny odpovedí:

1. Pretože ich k tomu núti spoločnosť svojou sociálnou a kultúrnou štruktúrou.
2. Pretože zlyháva sociálna kontrola, čo vytvára priestor pre to, aby sa prejavili prirodzené negatívne vlastnosti človeka.

Prvá skupina názorov predpokladá, že človek má prirodzený sklon správať sa konformne, alebo mu prinajhoršom nie je vlastná prirodzená túžba správať sa nekonformne. Odpoveďou na otázku, prečo ľudia narúšajú normy je: pretože ich k tomu núti spoločnosť disharmóniou vo svojej kultúrnej či spoločenskej štruktúre.

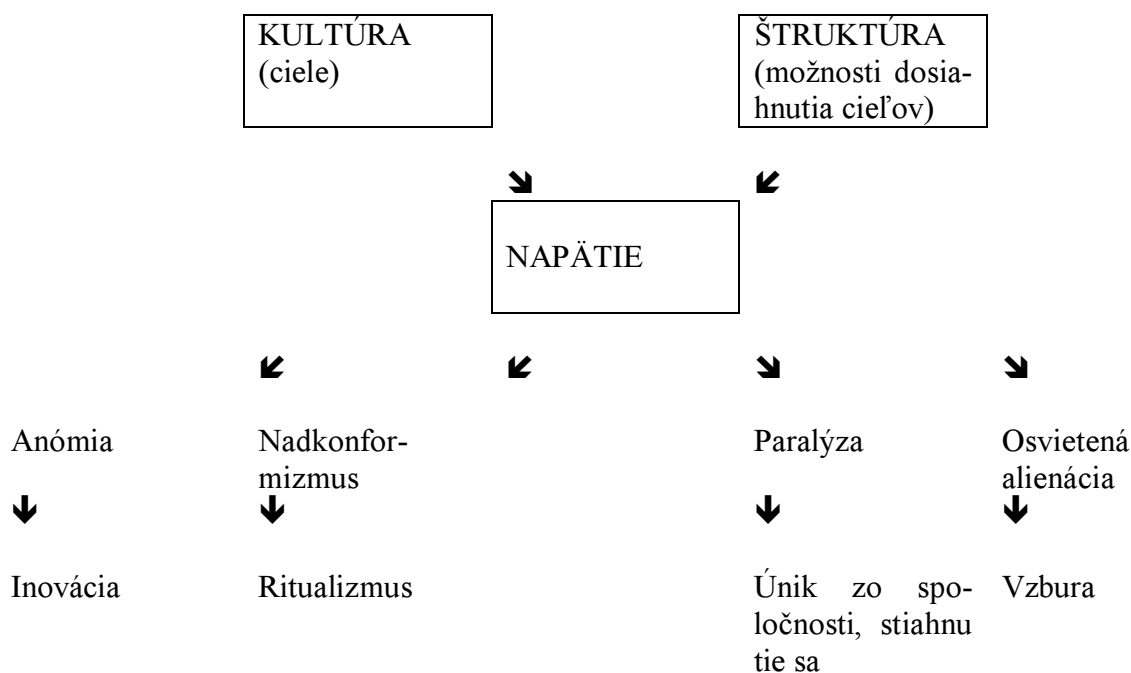
Tí, ktorí sa zaoberajú disharmóniou v oblasti kultúry (napr. Sellin) hovoria, že príčiny deviácie treba vidieť v chybách v procese učenia sa (kedy ľudia získavajú nonkonformné vzory správania) a v konflikte odlišných kultúrnych kánonov.

Spoločenskou štruktúrou sa zaoberajú štruktúralno-funkcionálne teórie napätia. Hlavný predstaviteľ Merton hovorí, že príčiny deviantného správania treba hľadať v rozdieloch medzi aspiráciami jednotlivcov a možnosťami ich realizácie konformným spôsobom. Deviácia je v súlade s tým normálnou reakciou normálnych ľudí na nenormálnu situáciu.

V súlade s týmito názormi možno hovoriť o týchto typoch adaptácie na disharmóniu v kultúrnej a sociálnej štruktúre:

Spôsoby adaptácie	Ciele kultúrne	Inštitucionalizované prostriedky
Konformizmus	+	+
Inovácia	+	-
Ritualizmus	-	+
Únik zo spoločnosti	-	-
Vzbura	+ - 1)	+ - 1)

Poznámka: 1) Znamená odmietnutie starých hodnôt a štruktúry a ich nahradenie novými.

Predstavitelia tejto skupiny veria, že deviantnému správaniu možno predchádzať odstraňovaním disharmónie v rovine kultúry spoločnosti a v oblasti spoločenskej štruktúry. Pre oblasť tolerancie to znamená nedospustiť stigmatizáciu a situáciu riešiť vyrovnaním cieľov a šanci.

Druhá skupina názorov vychádza z toho, že:

Človek je vo svojej podstate nemorálny a má prirodzený sklon správať sa nekonformne.

Logicky z toho plynie, že nie je potrebné vyjasňovať nekonformné správanie (ako to robia predstavitelia predchádzajúcej skupiny názorov), ale naopak správanie konformné. Preto kladú otázku *čo ľudí máti správať sa konformne a nebyť deviantami?* Odpoveď na otázku „prečo ľudia narušajú platné normy a stávajú sa deviantami?“, resp. „prečo väčšina ľudí napriek svojmu prirodzenému sklonu správať sa nekonformne sa tak nespráva?“ znie: Pretože zlyháva spoločenská kontrola a prejavujú sa prirodzené negatívne vlastnosti človeka. Deviaciám možno predchádzať dbaním o správne fungovanie spoločenských väzieb medzi ľuďmi a neumožňovať situácie, kedy „pokúšame“ toleranciu, kedy sociálny kľud zabezpečuje už iba miera tolerancie.

Ak príčinu deviantného správania budeme vidieť v zlyhávaní mechanizmov spoločenskej kontroly, tak v minulosti bola aktuálna teória Durkheima a v súčasnosti je stále populárna teória T. Hirschiho (*Causes of Delinquency*, 1969).

Podľa T. Hirschiho „Jedinec môže (*is free*) zločinne konať, pretože sa narušili jeho väzby s konformným poriadkom.“

Človek je podľa Hirschiho viazaný so spoločnosťou 4. väzbami:

Spojenie, pripútanie (*attachment*)

Ide o najdôležitejšiu väzbu. Jej podstatu tvoria emocionálne väzby s prostredím *dôležitých iných* (rodina, priatelia ...). Jej fungovanie ako nástroja kontroly je založené na tom, že pred tým ako prikročíme k činnosti, kladieme si otázku „Čo si ONI o mne pomyslia?“.

Takto formulovaná väzba je zaujímavá aj z metodologického hľadiska. Ide o sociologicky vyjadrený a metódami tejto vedy merateľný variant toho, čomu hovoríme *svedomie*. Tento typ väzby je empiricky merateľný a v čase sa mení.

Oddanosť, angažovanie (*commitment*)

Tento typ väzby vyjadruje skutočnosť, že vo svojej spoločenskej činnosti sa riadime určitými pravidlami, a to z obavy pred dôsledkami konania, ktoré by nebolo v súlade s týmito spoločensky určenými regulami. Fungovanie tejto väzby je zabezpečené tým, že spoločenské reguly sú definované tak, aby konformné správanie bolo výhodné, a aby deviacia prinášala straty. Obava pred konsekvenciami vlastného nekonformného správania je založená na kalkulácii strát a ziskov: opláti sa mi nekonformné správanie, keď som do konformného už toľko vložil?

Pre spoločenské riadenie z toho vyplýva, že:

s intoleranciou sa v tomto type väzby stretávame vtedy, keď tolerancia nám nič neprináša;

spoločnosť má možnosť predchádzať deviáciám dobre definovaným systémom avansov, mechanizmov zabezpečujúcich úspech a pod;

tento typ väzby umožňuje manipulovať spoločnosťou poskytovaním zlých informácií, deformovanou interpretáciou inak správnych informácií.

Zapojenie sa (*involvement*)

Tento typ väzby hovorí, že mnoho ľudí vedie ctnostný život preto, pretože na ten nectnostný nemajú čas ani myslieť - celý svoj čas majú totiž vyplnený prácou, starosťami, povinnosťami a pod. Na deviáciu nemajú čas, pretože ho majú plne vyplnený činnosťami, ktoré sú v súlade s platnými normami.

Viera v, presvedčenie o nutnosti rešpektovať normy (*belief*)

Tento typ väzby hovorí o tom, že konformne sa správame preto, lebo cítime úctu k platným spoločenským normám. S úpadkom presvedčenia o správnosti platných noriem narastá rozsah deviantného správania. Presvedčenie o správnosti platných noriem a tým o nutnosti rešpektovať ich klesá, keď v spoločnosti dochádza k narúšaniu iných regulačných mechanizmov.